

בעזרת השם יתברך

וועד העירוב

271 - 3 עמודים

תשובה מאת הרה"ג ר'
אברהם גראס שליט"א
רב דקהל אורחות חיים
ברוקלין,
ובו מענה להרה"ג
רא"ק #263
בראיות גמורות
שדין ס' רבוא
ומפולש הם
אפילו בעיר

אברהם גראם

רב דקהל אורחות חיים
ברוקלין, ניו יארק

בעד"ה, ב' בשלח תש"ס פה ברוקלין

החזרה"ש וכס"ס לכבוד הרה"ג ר' אברהם א. קוויאט שליט"א

הן הראה לי רב מובהק אחד את דברי הד"ג מה שכתב בדבר העירוב שעשו בעירנו בארא פארק יצ"ו, והאיך שמעלתו מסיים שמחכה לשמוע תשובה על דברי הראשונים הפוסקים הנידונים שהעלה, והיות ונתבקשתי שאחזה דעתי באותן הנקודות שעליהם דן מעכת"ה, באתי רק להעיר קצת מדברי הראשונים והפוסקים השייכים להנידון, והבוחר יבחר.

[א] מה שחידש מעכ"ת במהות רה"ר ובדברי השר"ע דבעינן ס"ר בכל יום, וכתב דיש חילוק בין עיר של ס"ר ובין דרך של ס"ר, דבעיר של ס"ר לא בעינן שיהיה ברחובותיה ס"ר ורק ס"ר משתמשים בה, ודינו של השר"ע דבעינן ס"ר בכל יום הוא רק בדרך שמחוץ לעיר דאז בעינן ס"ר בכל יום, ולכאורה כתב זאת גם בדעת השר"ת בית אפרים, ובודאי יודע שאין זה דעת הגאון בעל אג"מ דס"ל דלא עוד דצריך שיהיה ס"ר בהרחוב וכלשון רש"י דף מו שנתמעטו אכלוסיה מעבור ברחובותיה, וס"ל עוד דצריך להיות הס"ר מצויין ברחוב בזמן אחד, ומשום הכי חשבונו דבעיר ברוקלין דמצויין בו כג' מליוני אנשים, א"כ נמצאין ס"ר ברחובותיה בזמן אחד.

[ו]אגב מה שכתב מסברא דדרך אינו מהות של רה"ר כמו עיר שמתהוין בה רבים, ולכך בדרך בעינן ס"ר בכל יום, דהדרך כיון שאינו מן העיר חמיר יותר בדינו שיתהוה לרה"ר ומשום הכי צריכין ס"ר בכל יום, משא"כ העיר וכו', הנה זהו היפוך מדברי הרמב"ן שכתב בדעת רש"י דדעתם לומר שהאסטרטיא שהיא כבושה חוץ לעירות והולכים ממנה מעיר לעיר וממדינה למדינה עד סוף כל העולם, אין מדקדקין בה בעוברים עליה ששים ריבוא דהא דכולי עלמא הוא, אבל בתוך העיר אין שם רשות הרבים בלי ששים ריבוא ועער"ש]

והמעין בשר"ת בית אפרים סימן כו מוכח מדבריו דס"ר צריכה להיות באותו רחוב בדרך אף בתוך העיר, שהרי כתב בדעת רש"י דלהיות לו דין רה"ר צריך להיות מצוי שיהיה שם ס"ר ושיתאפשר שביום אחד יעברו כולם בדרך ההוא (וכן ס"ל להמהרש"ם ח"ג סימן קפח בדעת הבית אפרים דבמדבר היה שכיח שיעברו ס"ר ביום אחד) ודלא כהמשכנות יעקב דסובר דאף אם הוא מוכן שיעברו שמה ס"ר הוה ג"כ רה"ר, ומביא ראיה מירושלים דלא אמר ר"י אלא בירושלים וכי"ב דבקעי בה רבים להדיא, ושם אמר רבי יוחנן דהוי רה"ר, והרי רבי יוחנן איירי בעיר ירושלים ולא בדרכים החוצים לה, ומוכרח מזה דאף בדרך שבתוך העיר

ב

צריך ס"ר בוקעים שיהיה רה"ר, ומשם מוכיח הבית אפרים דצריך ס"ר בוקעים באותו דרך וזה לשונו, והרי לכל הפוסקים אף החולקים על רש"י מודים דבעי דרך מופקר לכל וכמ"ש הריטב"א ומ"מ לא אמר רבי יוחנן אלא בירושלים וכי"ג דבקעי בה רבים להדיא, והדרך סלולה שם לרבים לעבור שם תמיד, אך לרש"י בעינן שיהא דרך סלולה לס"ר המצויין שם בקירוב מקום ועוברים ושבים שמה בכל עת עד שאפשר שביום אחד יעברו כולם בדרך ההוא, וכיון שבמדינתנו לא שכיח כה"ג פשיטא דלדעת רש"י אין בזה משום רה"ר ע"כ, וכ"כ בשו"ת דברי מלכאל ח"ד סימן ג' בסופו וזה לשונו, וגם כי הס"ר מפוזרים בכל הרחובות ולא נזדמן כלל שילכו ברשות הרבים אחד, עיי"ש בלשונו שחזר בו ממש"כ בחלק ג' בהשמטה לסי' יח, וכ"כ בערוך השלחן סי' שמה סק"כ ו"כא דאין רה"ר רק הרחוב שכולם מתקבצים שם וכדין סרטיא ופלטאי אבל אם כל אחד משתמש ברחוב אחר ואין מקום שכולם מתקבצים שם אינו רה"ר, ונראה מדבריו שצריך להיות מקום שכולם מתקבצים שם ביחד וכמו פלטיא ולא רחוב ארוך שכל אחד משתמש בו במקום אחר.

וכזה מוכחי טובא מדברי רש"י שבת דף צו בד"ה מחנה לוי' וז"ל, רה"ר היא שהיו הכל מצויין אצל משה רבינו ע"ל, ואם נימא דבעיר שיש בה ס"ר הוה רה"ר, למה א"כ צריך להסביר משום שהיו כולם מצויין אצל משה רבינו, הרי מחנה ישראל היתה עיר שמצויין בה ס"ר, ומשמע שכל המחנה לא היה רה"ר רק מחנה לוי' ששם היה ברחוב אחד ס"ר שנתקבצו במקום אחד אצל משה, וכ"כ הרשב"ם בב"ב דף ס' דמחנה ישראל כחצר השותפים דמי דלא היה רה"ר אלא מחנה לוי' יעיי"ש.

ולא כתבתי כל זה כי אם לצרף לסניפא דהיתירא שיוכלו לסמוך על מחיצות של צוה"פ אפילו לפי אותן דעות דלא מועילה צוה"פ להיות כמחיצה גמורה לבטל רה"ר דלא הוי כשם ד' מחיצות דלא אמרינן ביה אתי רבים ומ"מ, או לחוש להפוסקים דס"ל אר"מ, לזה יש לצרף דיש פוסקים דסוברים דאין על שכונתנו דין רה"ר (וכעין מה שכתב בבה"ל סימן שסב בד"ה והוא, דמצרף להיתירא דעירובין בצוה"פ, דלא הוי רה"ר כיון דאין בהעיר ס"ר) ברם יש הרבה ראשונים סוברים דתלוי בעיר שמצויין בה ס"ר ולדבריהם ירושלים שבזמנינו שיש בה ס"ר הוא ג"כ רה"ר (חוץ אם ס"ל כדעת האגר"מ דחושבין הס"ר רק בחשבון של י"ב מיל על י"ב מיל שזה אינו בירושלים) ובר מן דין אף אי נניח דעירנו יש לה דין רה"ר מ"מ הא יש להם מחיצות גמורות בעומד מרובה וכפי שהעידו לנו הרבנים הגאונים ממה שראו בעיניהם דבכך יבוטל הרה"ר וכמו שיבואר להלן.

ג] מה שמחדש דרך בדרך כתב המג"א דין של מפולש ולא בעיר, וכתב שאין ידוע לו מי שחולק על זה, הנה זה לשון הפרמ"ג בא"א סימן שסב סק"ב, ועיירות שלנו שמתקנין בצוה"פ יש לעיין "במכונין ממש השערים" ורחבים הרבה, וי"ל דסומכין דהאידינא לית לנו רה"ר, ועיין עוד שם מה שכתב בדין הדלתות דבד"מ משמע שיש להחמיר אף עתה "במפולש ממש רה"ר" אע"ג דלא הוי רה"ר גמורה לחייב מיתה מ"מ בעי דלתות ע"כ, וכ"כ בשו"ת דברי

מלכיאל ח"ד סוסי' ג' וז"ל, על דבר מה שכתבתי בחיבורי ח"ג בהשמטות לסי' יח שאם יש מבוי מפולש רחב ט"ז אמה, היינו שיהא מפולש מקצה לקצה אשר באמת אינו מצוי כלל בעיירות גדולות ולזה נהגו לערב בכרכים הגדולים מאוד ולא חששו שיש שם ס"ר כיון שאין שם רה"ר מפולש עכ"ל, וכ"כ מהרש"ם שם וז"ל וגם בעינן שיהא הדרך בעיר מפולש משער לשער וליכא.

ג] ומה דפשיטא ליה להדר"כ דהשר"ע בסימן שסב (ס"ב) שהוא דעת הר"ף והרא"ש, ס"ל דאתי רבים ומבטלי מחיצתא, מדהביא דינו של רבי יוחנן דדלתות, הנה גם בדעת הר"ף והרא"ש שהוא דעת השו"ע, חלקו המשכנ"י דס"ל אתי רבים ומ"מ ס"ל ג"כ כזה בדעת הר"ף והרא"ש, והבית אפרים דסובר לא אתי רבים ומבטלי מחיצתא ס"ל שזהו ג"כ דעת הר"ף והרא"ש והשו"ע, והוא מדהר"ף בדף כב ע"א הביא מתניתין דפסי ביראות כצורתה דרבי יהודה אומר אם היה דרך הרבים מפסקתן יסלקנה לצודדין וחכ"א אינו צריך, ומשמע דסבירא ליה כחכמים דלא אתי רבים ומבטלי מחיצתא וכמו בכל מקום ריחיד ורבים הלכה כרבים, דלא הביא אמתניתין מדברי הגמרא דרבי יוחנן אמר כאן ולא ס"ל כוחן של מחיצות בארומ"מ והא דכתבו הר"ף והרא"ש בפ"ק ו' ע"ב כוותיה דרבי יוחנן דירושלים אילמלא דלתותיה נעולות בלילה הו"ר, מזה אין ראיה כלל דס"ל דלא כחכמים, דהלא בגמרא מחלק בין אם יש שם ד' מחיצות דאז לא ארומ"מ, או דליכא שם ד' מחיצות דאז מודו רבנן דרבים מבטלי מחיצתא, ובעי דלתות דוקא וזה שכת' הר"ף והרא"ש דרה"ר בעי דלתות וכלשון השו"ע היינו בדליכא שם ד' מחיצות "משא"כ היכא שיש שם ד' מחיצות אין שם רה"ר עלי"ו ושפיר מערבא בצוה"פ וכו', והא דמייתי מדברי יוחנן אע"ג דסובר כרבי יהודה דאתי רבים ומבטלי מחיצתא, כבר כתב התוס' דף ו' ע"ב וז"ל, וי"ל דפריך דכי היכא דלר"י בשיש שם ד' מחיצות דלא חשיב ליה מצריך נעילה הכי נמי ב' מחיצות דלא חשיבא לרבנן יהיה צריך נעילה ודנין מרבי יוחנן לחכמים במקום דליכא מחיצות כשירות דצריך דלתות.

וכך נמי לפי דעת מרן החזון איש זצ"ל שכ' בסימן קז סק"ה היתר כרכין שלנו מדין עומד מרובה של מחיצות הרחובות, סבירא ליה נמי דלא אתי רבים ומבטלי מחיצות ואף אי רה"ר עוברת בתוך המחיצות, וכ"כ במפורש בסימן עב סק"י וז"ל, איברא נראה דעומד מרובה מהני מה"ת "אף שפרוץ ט"ז אמה ורה"ר עוברת בתוכו" ולמש"כ בס"ק ג' דקיי"ל כמתניתין דפסי ביראות ודלא כרבי יהודה כיון דאיכא שם ד' מחיצות דזה עדיף מפסין וכו', אבל עומ"ר הוא רה"י מה"ת ואף שפרוץ ט"ז אמה ורה"ר עוברת בפירצה הוא רה"י מן התורה ואין כאן רק איסור פירצה יותר מעשר דמהני צורת הפתח, וסיים דעומ"ר עדיפי מדלתות, דאפילו להדיעות דבעינן דלתות בב' צדדים מהני עומ"ר מצד אחת לעשותו רה"י, ובתנאי שיהא עומ"ר לדעתו דהיינו שיהא נראה ושיהיה עומד וסותם לצד הפנים, ומוכח דגם לשיטתו הדין דהר"ף והרא"ש דדלתות הוא רק במקום שהוא רה"ר בלא עומ"ר, אבל במקום עומ"ר אין דינא דדלתות, וגם רבי יוחנן דס"ל דבעינן דלתות וארומ"מ, בירושלים איירי שלא היה עומ"ר דירושלים לא היה נבנה באופן שתהני העומ"ר למחיצה.

והנה הלכה רווחת בישראל דלא אתי רבים ומבטלי מחיצתא ואף דהרבה ראשונים ס"ל דארו"מ וכן ס"ל להמשכנות יעקב וכן במשנת רבי אהרן סובר כן בדעת הגר"א, וכן הביאור הלכה בסימן שסד, ואמנם המשנ"ב בסימן שסג ס"ק קיח כתב דלא אתי רבים ומ"מ וכדעת המג"א סימן שסג והחתם סופר סימן פט וכן הבית אפרים סימן כו והחזון איש בעומד מרובה, וכן בערוך השלחן סימן שסב סק"א והגר"ז בסימן שסד סק"ד, וכ"כ באחיעזר ח"ד סימן ח' דקב בב' מחיצות ס"ל דאתי רבים ומ"מ ועיין עוד שם ועי' בשו"ע הרב בסימן שסב ס"ב וע"ע בהג"ה מנכדו הצמח צדק על משניות פ"ה מ"ו דסובר דדין השו"ע בדלתות הוא רק מדרבנן וכן ס"ל כדבריו הגאון בעל אבנ"ז בסימן רפט סק"ב, ועל שאלה דרבנן יש לצרף הדיעות המוזכרות באות א' וב' בד"ר רה"ר ומפולש.

דן דעת הריטב"א בדף כב ע"א דלרבי יוחנן דירושלים אילמלא דלתותיה נעולות בלילה הוי רה"ר ומדין דאתי רבים ומ"מ ופירוש דירושלים היתה בה ב' פרצות אחד במזרח ואחד במערב ועל ידי בקיעת הרבים מפילין כל המחיצות שבמזרח ומערב וכאילו אין שם פתח ולא גיפופי וחיו פרוצין במילואם, ולא יעילו צוה"פ ולא גיפופי, וכ"כ לעיל דף ו' דכל ירושלים הוי רה"ר ודלא כמ"ש התוס' דף כב ע"א בד"ה חייבין, דק לעומד באמצע הפילוש הוי רה"ר וכן נמי הוא ברמב"ן במלחמות שם דק במקום הפתחים הוה פירצה, והנה הדר"ג חידש דלפי זה בכל פעם שיש מחיצה עומד ואח"כ יש פירצה שבוקעין בו ס"ר, אז מדין אתי רבים ומ"מ נתבטל כל המחיצה והכי נמי בעירנו ברוקלין דב' מן מחיצותיה יש בקיעת רבים אחר גמר המחיצה, נימא דאתי רבים ומ"מ ונתבטל אותן ב' מחיצות ונשארה רק מחיצה אחת.

אבל הגע עצמך, היעלה על הדעת דבכל מבוי שיש לו מחיצות מג' צדדים ומצד אחד בראשו פתוח לרה"ר וכי נימא דאתי רבים ומ"מ ונתבטלו שני המחיצות שבצדדי המבוי, ודאי דלא, ואף במבואות המפולשין לרה"ר מב' צדדין כיון דאין רבים בוקעין בתוך המבוי לא אתי רבים ומ"מ, ולא אמרינן דהרבים שבוקעין מחוץ להמבוי ברשות הרבים בב' צדדי המבוי שהם יבטלו מחיצות המבוי, ולדעתו הרמה הא כל רבים שבוקעין מחוץ למחיצות מבטלין כל המחיצות, ואין לחלק בין כמה אנשים נמצאים שם בתוך המבוי, דהרבים שהם עוברים המחיצות הם המבטלין המחיצות ופשוט, ואלא עכצ"ל בכוונת דברי הריטב"א דלא אמרינן אתי רבים ומ"מ אלא באופן שהרבים עוברים באמצע המחיצה ואז הם שוברין את המחיצה וסבירא ליה להריטב"א דאז נתבטל לא רק במקום הפילוש אלא כל הגיפופי, משא"כ כשהרבים עוברים כשכבר נגמר המחיצה אז לא דנין שהרבים מבטלין המחיצה, דאין קשר בין הרבים להמחיצות, ולפי"ז אף לרבי יוחנן דס"ל אתי רבים ומ"מ, לא שייך להרבים שהולכין אחר כלות המחיצות בעירנו ברוקלין, דלא אתי רבים ומ"מ רק כשהרבים בוקעים בתוך המחיצות ולא אחר גמר המחיצות, ובלא זה דברי הריטב"א הוא רק אי ס"ל אר"מ, ואנן ס"ל דלא אמרינן אר"מ וכנ"ל, ובזה אסיים כעת ועוד חזון למועד.

ה] שוב ראיתי שמע"ת חוזר בלוחות שניות על מה שכבר כתב במכתב הראשון בגדרי רה"ר, ומה שהוסיף לתרץ הגמרא שבת דף ו' ע"א דאיזה רה"ר סרטיא ופלטיא ומבואות המפולשין לרה"ר, דלכאורה מוכח משם דאין על כל העיר דין רה"ר רק על סרטיא ופלטיא שבתוך העיר, דאל"כ אמאי לא קאמר ועיר של רבים וכלישנא דמתניתין בעירובין דף נט ע"א, אלא מוכח מזה דאין דין רה"ר על כל העיר כי אם על סרטיא ופלטיא שהוא מקום שמתקבצים שם ועוברים כולם בתוך העיר זה הוי רה"ר, ועל זה תירץ מעכת"ה דעיר של ס"ר אינו מצוי משא"כ פלטיא, ולא הבנתי כלל דממה נפשך לדעת הראשונים דס"ל דלא בעינן ס"ר לדין רה"ר א"כ מאי שנא פלטיא מעיר הא שניהם הוו רה"ר אף בלי ס"ר וזה ודאי מצוי, ולדעת הראשונים דבעינן עיר שמצויין בה ס"ר א"כ כמו כן הפלטיא נמי צריכה להיות בתוכה ס"ר, וכ"כ גם באגר"מ בחלק א' ובח"ד, ולדבריו עוד אדרבה הפלטיא תלוי בהעיר דאם יש בתוך העיר ס"ר אז הפלטיא שבתוכה הוי רה"ר, ואף שאין מתקבצין שם ס"ר בפע"א, כיון שהוא להשתמשות חס"ר, ולפי זה אמאי יותר מצוי דין של פלטיא מדין עיר של רבים הלא בשניהם בעינן ס"ר, והשתא מדלא נקט הברייתא עיר של רבים, הרי מזה ראייה דאין על כל העיר דין של רה"ר ורק על המקום שמתקבצים והדרך שעוברים עליו ס"ר.

וגם מה שכתב דעיר ניו יארק הוא מציאות חדשה של עיר שהוא רה"ר ובכח"ג אין מנהג להקל, הנה לפי מש"כ מעכ"ת דעיר שס"ר גרים בתוכה הוי רה"ר, ואף אם אין משתמשים בו ברה"ר אחד ובזמן אחד, והוא דינו של עירונו. לכאורה מה יענה לזה שמערבין את ירושלים של היום שהוא עיר שיש בה ס"ר ומערבין בו בצורה"פ [ואף ללא מחיצות עומ"ר שיש לעירונו] הרי דצוה"פ מהני לערב רה"ר, וצריך לחלק כמש"כ באגר"מ דהס"ר צריכין להיות ברחוב "בזמן אחד", והוא רק בשיעור של שני מליוני אנשים, ברם לכאורה זה דלא כלשון השו"ע בס' שמה ס"ז דחושבין ס"ר עוברין "בכל יום", ובדאי בירושלים יש ס"ר עוברים בכל יום, דכולם הולכים לרחוב במשך היום, וא"כ לפי השו"ע הוי ירושלים בזמנינו רה"ר גמור [וגם לפי הגדרת רה"ר של מעכ"ת], ועוד יש לחלק לפימש"כ לחדש באגר"מ דשיעור רה"ר של ס"ר, צריך להיות בתוך שיעור של י"ב מיל על י"ב מיל, דאל"כ אין לה דין רה"ר דהא אינו דומה לדגלי מדבר עי"ש, וא"כ יש לומר דבירושלים נמצאין חס"ר על שיעור הגדול יותר מ"ב מיל על י"ב מיל, ברם לדעת רש"י שבת דף צו דרק מחנה לוי היה רה"ר א"כ אין ראייה כלל על שיעור זה ד"ב מיל על י"ב מיל, עכ"פ יש מקום להביא ראייה מירושלים דכהיום מערבין עיר שיש בו ס"ר ורה"ר.

ו] ובעיקר מה שמתרעם מעכ"ת דהאיך מטלטלין בהעירוב והא הוי חששא דאורייתא וגררא דחטאת, הנה המשנה ברורה בין במקום שדן (בס' שמה ס"ז) לדין רה"ר דסובר כדעת הראשונים דלא בעינן שיהיו בה ס"ר שתהיה רה"ר, ברם סיים שם להלכה "דאין בנו כח למחות ביד המקילין כיון שהם סומכין על דעת רש"י אבל ירא שמים יחמיר לעצמם" דבזמנינו יש ג"כ רה"ר מה"ת עכ"ל, הרי שהחמיר רק ליר"ש ואמנם לא מערער על עצם קיום העירוב,

וכן נמי להלן בס' שסד ס"ב שדן לענין המחיצות וכתב דהתירא דעירוב בצוה"פ הוא משום דלא ארומ"מ, אבל אין זה דרך כבושה דרוב הפוסקים ס"ל ארומ"מ ויש חיוב חטאת וגם דהרבה ראשונים פליגי על דין דס"ר, וסיים דכל בעל נפש יחמיר לעצמו כי יש בזה גררא דחטאת עיי"ש, הרי דאע"ג שהיה רואה בזה חששות של תורה וגררא דחטאת, עכ"ז כתב "שאין למחות ביד העולם הנוהגים להקל" ורק על בעל נפש כתב דיש חיוב להחמיר, כיון שיש היתר טלטול לפי כמה שיטות. וכמובן שאין לחייב את כל בית ישראל, כולל בעלי בתים ונשים וקטנים להחמיר ע"ע כבעל נפש, ומוטב שיקיימו דקדוקי הלכה המפורשים, ולא להתנהג בחומרות יותר מעיקרי דדינא.

ובדרך הזה הלך גם האגר"מ בשו"ת שלו בח"ד סימן פט, שדן שם בנידון העירוב במאנהעטן וז"ל, "וחמסקנא לענ"ד במאנהעטן לא דמי למה שנהגו להקל בשאר מקומות, וא"כ אין בידינו להתיר נגד השיטות שאסרו, וגם ראייה גדולה ממה שבירושלים לא עשו עירוב להתיר ולכך איני רואה דבר שישנה את דעתי אבל הא כבר אמרתי שאין בידינו למחות ביד המקילין וכשיתקנו הרי יהיה מותר לכמה שיטות, גם הם רבנים גדולים ומי ימחה בידם מכיון שסבורים לפי הכרעתם שיכולים לתקן" עכ"ל, הרי לפניך בהדיא דאף דלפי דעתו של הגאון בעל אגר"מ זהו רה"ר מ"מ כיון שהוא מותר לכמה שיטות וגם שהמתקנים המה רבנים גדולים שראוין להוראה, דאם כן אין למחות ביד המקילין.

ודון מינה לנידון שלפנינו, דהעירוב שעשו פה בשכונתינו שהוא כשר לפי הרבה שיטות, בין לדין רה"ר, ובין לדין המחיצות מכמה צדדים, וכמו שכתבתי לעיל בשם הבית אפרים והחת"ס, הרב בשו"ע שלו והצמח צדק, ואחריהם האחיעזר והערך השלחן, הדברי מלכאל והחזו"א זצ"ל, ועוד הרבה רבנים מהדור שלפנינו ולהבחי"ח אתנו לאו"ט שנדפסו בתשובותיהם שיכולים לתקן עירובין בברוקלין [דאין הבדל בין שכונת וויליאמסבורג לבארא פארק] ואף הרבה מהמחמירים אכן השתמשו בעירובין בעת הצורך ובמקום הצורך, שזאת מורה באצבע שלא היתה דעתם על חששות של תורה דאין מתירין חיובי חטאת לעת הצורך, ומה גם שעכשיו נעשה העירוב על ידי רבנים מובהקים גדולי תורה והוראה.

את זה ראיתי להעיר על דבריו כדרכה של תורה דזה בונה וזה סותר, אבל למעשה יובן שכל אחד יתנהג כפי הוראת הרב אשר רגיל הוא לשואלו את דבר ה' זו הלכה בכל עת ועונה.

אברהם גראם

רב דקהל אורחות חיים